

Robert Stefanicki*

**Efekty „parasola cenowego”.
Uwagi na tle wyroku Trybunału Sprawiedliwości
Unii Europejskiej
z dnia 5 czerwca 2014 r. w sprawie C-557/12 Kone AG i in.**

Spis treści

- I. Wprowadzenie
- II. Stan faktyczny
- III. Wniosek o wydanie wyroku i postępowanie przed Trybunałem Sprawiedliwości UE
- IV. Ustalenie adekwatnego związku przyczynowego
- V. Uzasadnienie dla koncepcji odpowiedzialności z tytułu efektów „parasola cenowego”
- VI. Program dobrowolnej współpracy przedsiębiorstw z organami ds. konkurencji
- VII. Zakończenie

Streszczenie

Unijne prawo konkurencji wdrażane jest za pomocą instrumentów prawa publicznego oraz środków prawa prywatnego, służących ochronie indywidualnie poszkodowanych praktykami sprzecznymi z tym prawem. Z bezpośredniego skutku zakazów ustanowionych w Traktacie wynika, że każda osoba może żądać kompensacji poniesionej szkody, jeżeli między szkodą a naruszeniem przedmiotowego prawa występuje związek przyczynowy. Orzecznictwo unijne posługuje się szeroką definicją podmiotów uprawnionych, ponieważ wskazuje na „każdą jednostkę”. Tytułowy wyrok wzbogaca tę konstrukcję, stanowiąc, że cywilnoprawna odpowiedzialność odszkodowawcza kartelu obejmować może również tzw. efekty parasola cenowego.

Słowa kluczowe: prywatne egzekwowanie; powództwo o naprawienie szkody; efekty „parasola cenowego”; adekwatny związek przyczynowy; zasada skuteczności.

I. Wprowadzenie

Ugruntowane jest już stanowisko wyrażone w orzecznictwie unijnym w kwestii, że roszczenia poszkodowanych z tytułu naruszeń traktatowych reguł konkurencji stanowią istotny aspekt egzekwowania tego prawa. Z bezpośredniego skutku zakazów ustanowionych w art. 101 i 102 Traktatu o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej (dalej: TFUE) wynika, że każda osoba może żądać kompensacji poniesionej szkody, jeżeli między szkodą a naruszeniem reguł konkurencji UE występuje związek przyczynowy. Poszkodowani są uprawnieni do skutecznego dochodzenia roszczeń

* Prof. dr hab., Zakład Prawa Gospodarczego i Handlowego, Instytut Prawa Cywilnego Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego; e-mail: robert.stefanicki@prawo.uni.wroc.pl

odszkodowawczych nie tylko za faktycznie poniesioną stratę, również lecz także za utracone korzyści, których zostali pozbawieni wraz z odsetkami¹. Trybunał Sprawiedliwości UE posługuje się w swoim orzecznictwie interpretacyjnym szeroką definicją takich osób, skoro wskazuje na „każdą jednostkę”. Może nią być zarówno osoba fizyczna, jak i prawna. Tytułowy wyrok zakresowo wzbogaca tę konstrukcję, stanowiąc, że cywilnoprawna odpowiedzialność odszkodowawcza kartelu obejmować może również tzw. efekty parasola cenowego.

II. Stan faktyczny

Wniosek o wydanie orzeczenia w trybie art. 267 TFUE złożony przez austriacki Oberster Gerichtshof (Federalny Sąd Najwyższy)² zasługuje na szczególną uwagę zważywszy na fakt, że Trybunał Sprawiedliwości UE po raz pierwszy odniósł się do kwestii dotąd niepodejmowanych w wyrokach interpretacyjnych, dotyczących budzącego liczne kontrowersje fragmentu prywatnego wdrażania reguł konkurencji. Chodziło tutaj o udzielenie przez Trybunał Sprawiedliwości UE odpowiedzi na pytanie: czy cywilnoprawna odpowiedzialność odszkodowawcza członka kartelu obejmuje również tzw. efekty parasola cenowego. Mamy z tymi efektami do czynienia w sytuacji, gdy przedsiębiorstwa, nieuczestniczące w kartelu, pozostają w pewnym sensie „pod parasolem” zakazanych praktyk w rozumieniu art. 101 TFUE. Wpływ ten wyraża się w ustalaniu zbliżonych do kartelowych cen na produkty w porównaniu z ich wysokością, która byłaby kalkulowana w warunkach funkcjonowania reguł konkurencji. Z powyższymi wątpliwościami wiążą się kwestie czy system prawa unijnego wymaga, aby kontrahenci podmiotów nieuczestniczących w kartelu mogli żądać przed sądami krajowymi od jego członków naprawienia szkody powstałej w wyniku sztucznie zawyżonych cen, czy wręcz odwrotnie powinno być naprawienie szkody może zostać całkowicie wyłączona na podstawie regulacji państwa członkowskiego z uzasadnieniem zbyt odległego związku lub pośredniego charakteru tego rodzaju szkód? Zarówno w doktrynie, jak i w linii orzecznictwa krajowego występuje różnicowanie stanowisk w tej kwestii. Austriacki sąd pierwszej instancji oddalił żądania spółki Ö-I., natomiast sąd drugiej instancji w zasadzie je uwzględnił. W zaistniałych okolicznościach spółki uczestniczące w kartelu odwołały się do Oberster Gerichtshof. Sąd ten stanął przed trudnym problemem prawnym. Jako sąd ostatniej krajowej instancji był w zasadzie zobligowany do zgłoszenia wątpliwości w trybie art. 267 TFUE³.

Przyjmując za podstawę rozstrzygnięcia regulacje austriackiego prawa prywatnego, na które powołuje się sąd wnoszący o rozstrzygnięcie wstępne, żądanie naprawienia szkody należałoby oddalić. Zgodnie bowiem z przepisami prawa krajowego uczestnicy kartelu są wyłączeni z odpowiedzialności cywilnoprawnej w tak szerokim zakresie. W celu dostarczenia użytecznej wykładni przepisów unijnych, na potrzeby postępowania głównego, toczącego się przed sądem państwa członkowskiego, Trybunał Sprawiedliwości UE dokonuje oceny czy prawo unijne sprzeciwia się kategorycznemu wyłączeniu odpowiedzialności odszkodowawczej uczestników kartelu za tzw. efekty parasola cenowego. Należy tutaj podnieść, że wątpliwości sądu krajowego nie dotyczyły kompensacji szkody za bezpośrednio działania kartelu, a także skutków stosowania niedozwolonych

¹ Zbieżne z powyższym podejściem jest uzasadnienie projektu dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie niektórych przepisów regulujących dochodzenie roszczeń odszkodowawczych z tytułu naruszenia prawa konkurencji państw członkowskich i Unii Europejskiej, objętych przepisami prawa krajowego z dnia 11 czerwca 2013 r., COM/2013/0404 final, 2013/0185 (COD).

² Wyr. w sprawie *Kone AG, Otis GmbH, Schindler Aufzüge und Fahrtreppen GmbH, Schindler Liegenschaftsverwaltung GmbH, ThyssenKrupp Aufzüge GmbH*, C-557/12, ECLI:EU:C:2014:1317.

³ Por. K. Lenaerts, I. Maselis, K. Gutman, *EU Procedural Law*, Oxford University Press, Oxford 2014, s. 57–58.

praktyk w łańcuchu dystrybucji⁴, ale jedynie efektów „parasola cenowego”, na które powołała się spółka krajowa Ö-I (...) jako poszkodowana przez skutki porozumienia cenowego kartelu windowego⁵. Standardy materialnoprawnej ochrony poszkodowanych praktykami antykonkurencyjnymi są zakotwiczone w prawie UE. Wynikają już z zakazów określonych art. 101 TFUE. Krajowe regulacje mogą jedynie dookreślać warunki ich wdrażania i dostępność drogi sądowej, nie pozostającą w opozycji do wymogu efektywności. Kartel windowy działał na rynkach wielu państw, m.in. belgijskim, niemieckim, niderlandzkim i luksemburskim. W jego ramach producenci wind i schodów ruchomych ustalali ceny i dokonywali podziału rynku⁶. Komisja Europejska nałożyła na nich grzywny. W Austrii przeciwko temu kartelowi, w zakresie jego działań na krajowym rynku, wystąpił Federalny Urząd Ochrony Konkurencji, a jego ustalenia potwierdził Sąd Antymonopolowy oraz Oberster Gerichtshof. Austriacka spółka Ö-I (...), będąca spółką zależną kolei federalnych, była poważnym odbiorcą wzmiankowanych produktów. Dochodziła ona przed austriackimi sądami cywilnymi o odszkodowania od uczestników kartelu z tytułu płacenia za windy i schody ruchome sztucznie zawyżonych cen. W postępowaniu krajowym poszkodowana argumentowała, że część poniesionych przez nią strat materialnych była spowodowana przez sprzeczne z prawem działania kartelu, które prowadziły do utrzymywania ceny w obrocie na poziomie tak istotnie zawyżonym, że konkurenci niebędący członkami kartelu również ustalali je na poziomie sztucznym. W zaistniałych okolicznościach uczestnicy kartelu odwołali się do Oberster Gerichtshof. Ponieważ spór miał wymiar wspólnotowy, Trybunał Sprawiedliwości UE mógł rozstrzygnąć kwestie zgodności krajowego porządku z prawem unijnym przez wykładnię mających tu zastosowanie przepisów unijnych.

III. Wniosek o wydanie wyroku i postępowanie przed Trybunałem Sprawiedliwości UE

Wątpliwości sądu krajowego, jak już wzmiankowano, dotyczyły tylko tej części powództwa o naprawienie szkody, która obejmowała roszczenia dotyczące kompensacji strat z efektu „parasola cenowego”. Powyższe ograniczenie zostało uzasadnione tym, że bezpośrednia odpowiedzialność kartelu nie budziła zastrzeżeń. Sąd odsyłający pragnął uzyskać odpowiedź w kwestii czy art. 101 TFUE należy interpretować w ten sposób, że każda osoba może żądać od uczestników kartelu również naprawienia szkody spowodowanej przez podmiot nieuczestniczący w porozumieniu, który korzystając z obowiązującego na rynku podwyższonego poziomu cen, kreuje sztuczny ich poziom dla swoich produktów, czego prawdopodobnie by nie czynił, gdyby porozumienie to nie istniało. Z powyższym wiąże się kolejna kwestia: czy ustanowiona przez Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej zasada skuteczności wymaga uwzględnienia takiego powództwa w ramach prawa krajowego? Sąd wnoszący o rozstrzygnięcie wstępnie podniósł, że problem skuteczności ochrony poszkodowanych, w przypadku praktyki określanej jako efekt „parasola cenowego”, budzi silne kontrowersje zarówno w Stanach Zjednoczonych, jak i w krajach europejskich, w tym w Niemczech

⁴ W świetle koncepcji przedstawionej przez Komisję Europejską (art. 11 i 12 projektu dyrektywy ...) ochroną powinni być objęci także pośredni nabywcy, jeżeli bezpośredni nabywca przerzucił na nich część kosztów, szerzej: R. Stefanicki, *Prawotnoprawne środki dochodzenia roszczeń z tytułu naruszenia reguł konkurencji*, C.H. Beck, Warszawa 2014, s. 44, 661 i n.

⁵ Dla skuteczności roszczeń odszkodowawczych z niniejszego tytułu nie wystarcza wystąpienie celu antykonkurencyjnego działań przedsiębiorców, ale ujawnienie się skutków, szerzej: K. Kohutek, *Glosa do wyroku z dnia 5 czerwca 2014 r.*, C-557/12, Lex, Wolters Kluwer, Warszawa 2014, pkt 3.

⁶ W odróżnieniu od porozumień wertykalnych porozumienia horyzontalne (poziome) klasyfikowane są najczęściej jako najpoważniejsze ograniczenia konkurencji w jej aspekcie cenowym i odnośnie do podziału rynku, szerzej: A. Jurkowska [w:] T. Skoczny (red.), *Ustawa o ochronie konkurencji i konsumentów. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2009, s. 386. Autorka wskazuje, że jednolitość horyzontalna podyktowana jest względami efektywności, spójność pionowa wynika z zasady pierwszeństwa prawa UE przed prawem krajowym; zob. A. Jurkowska, *Publiczne i prywatne egzekwowanie zakazów praktyk ograniczających konkurencję*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania UW, Warszawa 2013, s. 43–44.

i w Austrii. Ze względu na zasadę prymatu prawa Unii wykładnia dokonana przez Sąd unijny ma istotne znaczenie dla postępowania głównego. Ewentualna odmowa prawa do odszkodowania na poziomie prawa krajowego zestawiana jest z ustanowioną przez Trybunał Sprawiedliwości UE zasadą efektywności. Zgodnie z jednolitą linią orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości pełna skuteczność art. 101 TFUE, została by zakwestionowana, gdyby osoba, której została wyrządzona szkoda przez umowę lub inne zachowanie przedsiębiorcy ograniczające konkurencję, nie mogła żądać pełnego jej naprawienia. Z tym uprawnieniem łączy się problem urzeczywistnienia drogi do sądu, gwarantowanej prawem wewnętrznym, w szczególności art. 45 ust. 1 Konstytucji RP⁷, a także art. 47 Karty Praw Podstawowych⁸. Zważywszy na fakt, że wymieniona Karta ma umocowanie traktatowe zawarte w niej prawa wiążą organy unijne oraz sądy krajowe w zakresie, w jakim stosują prawo unijne⁹. W świetle stabilnego w tej materii orzecznictwa interpretacyjnego, a także wzmiankowanego już projektu dyrektywy z dnia 11 czerwca 2013 r. przepisy Traktatu wywołują bezpośrednie skutki w stosunkach między jednostkami i przyznają im prawa, które sądy krajowe są zobowiązane chronić. Z powyższego wynika wprost, że poszkodowani mogą bezpośrednio powoływać się na prawa określone tym aktem, jeżeli między szkodą a zakazaną praktyką istnieje związek przyczynowy¹⁰. Dobór środków i stosownych procedur podlega autonomii prawa krajowego, która musi być wykonywana z poszanowaniem zasad unijnych¹¹.

Poprzez swoje pytanie sąd odsyłający zmierza zasadniczo do ustalenia czy art. 101 TFUE sprzeciwia się wdrażaniu prawa krajowego państwa członkowskiego, które kategorycznie wyłącza odpowiedzialność cywilnoprawną przedsiębiorstw uczestniczących w sprzecznych z prawem konkurencji za szkody wynikające z tego, że przedsiębiorstwo w nim niebiorące udziału, korzystając z zakłóceń na rynku wywołanych działaniami kartelu, ustaliło swoje ceny na poziomie zbliżonym do niego, a więc nieodpowiadającym ich kalkulacji ekonomicznej na konkurencyjnym rynku. Przyjmuje się tutaj kryterium obiektywne przez zestawienie cen w warunkach zmniejszonej konkurencji z normalnymi warunkami funkcjonowania tych reguł¹². W centrum przedmiotowych rozważań znajduje się zasadniczy problem: czy uczestnicy kartelu mogą zostać pociągnięci do odpowiedzialności cywilnoprawnej za ten rodzaj szkód, a więc czy mogą być pozywani przez osoby, które nie są ich bezpośrednimi lub pośrednimi odbiorcami. Z uwagi na fakt, że mamy tu do czynienia z wdrażaniem unijnych reguł konkurencji, kwestie te nie mogą zostać powierzone wyłącznie porządkom prawnym państw członkowskich.

IV. Ustalenie adekwatnego związku przyczynowego

Z prawnego punktu widzenia kwestia, czy uczestnicy kartelu mogą być obciążani odpowiedzialnością cywilnoprawną również za efekty „parasola cenowego”, stanowi problem przyczynowości.

⁷ Szerzej na temat systematyki Konstytucji RP jako podstawy wyodrębnienia podstawowych kategorii wolności i praw jednostki zob. M. Jabłoński [w:] M. Jabłoński (red.), *Wolności i prawa jednostki w Konstytucji RP*, tom I, *Idee i zasady przewodnie konstytucyjnej regulacji wolności i praw jednostki* C.H. Beck, Warszawa 2010, s. 86 i n.

⁸ Oraz art. 6 ust. 1 europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.

⁹ R. Stefanicki, *Wdrażanie Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej w świetle jej art. 51*, „Przegląd Sądowy” 2014, nr 11–12.

¹⁰ K. Lenaerts, I. Maselis, K. Gutman, *EU Procedural...*, s. 145.

¹¹ Zob. na ten temat uwagi K. Kowalik-Bańczyk, *Ways of Harmonising Polish Competition Law with the Competition Law of the EU*, YARS 2014, nr 9, s. 150 oraz przytoczone stanowisko D. Miąsika, *Solvents to the Rescue – a Historical Outline of the Impact of EU Law on the Application of Polish Competition Law by Polish Courts*, YARS 2010, nr 3, s. 25.

¹² Dokument Roboczy Służb Komisji z 2013 r. Przewodnik praktyczny. Ustalanie wysokości szkody w dochodzeniu roszczeń odszkodowawczych z tytułu naruszenia art. 101 lub 102 Traktatu o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej towarzyszący dokumentowi Komunikat Komisji w sprawie ustalania wysokości szkody w dochodzeniu roszczeń odszkodowawczych z tytułu naruszenia art. 101 lub 102 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Pobrano z: http://ec.europa.eu/competition/antitrust/actionsdamages/quantification_guide_pl.pdf.

Zasadnicza kwestia dotyczy tego czy pomiędzy kartelem a szkodami, których przyczyną są związane z kartelem efekty „parasola cenowego”, istnieje wystarczająco ścisły związek, czy też przeciwnie chodzi o zbyt odległe szkody, których naprawieniem nie można – biorąc za podstawę racjonalne kryteria – obciążać uczestników kartelu¹³. Problem ten nie został uregulowany wprost w prawie unijnym, w tym także aktach służących wykonaniu wymienionych przepisów Traktatu. Wprawdzie rozporządzenie nr 1/2003¹⁴ w art. 6 stanowi, że sądy krajowe mają uprawnienia do stosowania art. 81 i 82 Traktatu (obecnie art. 101 i 102)¹⁵, ale przepisy te nie dookreślają charakteru i zakresu ich kompetencji w przedmiocie prywatnego wdrażania prawa konkurencji.

Trybunał Sprawiedliwości UE, w swoim bogatym orzecznictwie, konsekwentnie potwierdza, że w braku właściwych uregulowań na poziomie unijnym, do wewnętrznego porządku prawnego każdego państwa członkowskiego należy ustalenie zasad wykonywania prawa do żądania odszkodowania z tytułu szkody wynikłej z porozumienia lub praktyki zakazanej przez art. 101 TFUE. Do kompetencji państw członkowskich należy również definiowanie i stosowanie pojęcia „związku przyczynowego”¹⁶. Jednak granicą krajowej autonomii, w sprawach w których występuje element unijny, stanowi respektowanie przez państwa członkowskie zasad równoważności i skuteczności¹⁷.

W związku z omawianym w tym materiale postępowaniem prejudycjalnym, zaprezentowano zróżnicowane stanowiska. Uczestnicy kartelu, biorący udział w postępowaniu głównym, zasadniczo podważają możliwość interpretacji prawa Unii w tym znaczeniu, że akceptuje ono prawo do skutecznego żądania odszkodowania opartego na istnieniu „parasola cenowego”. Wszelkstronną i pogłębioną argumentację, przemawiającą za uwzględnieniem w okolicznościach konkretnej sprawy odpowiedzialności kartelu z efektu „parasola cenowego”, przedstawił Rzecznik Generalny¹⁸. Jednak włączenie do systemu egzekwowania reguł konkurencji w tym zakresie przez balansowanie w grę wchodzących i zasługujących na ochronę prawną interesów¹⁹ wymaga przede wszystkim ustalenia adekwatnego związku przyczynowego, a także diagnozowania obiektywnej przewidywalności przez naruszcycieli konkurencji wpływu ich zachowań rynkowych na konkurentów.

Trybunał Sprawiedliwości UE podniósł, że w warunkach niezakłóconej konkurencji cena oferowanych produktów na rynku kształtuje się w sposób naturalny. Natomiast w sytuacji, gdy kartelowi udaje się utrzymać sztucznie zawyżone ceny dla określonych produktów i gdy spełnione są pewne warunki rynku, dotyczące w szczególności charakteru produktu lub rozmiaru rynku objętego kartelem, nie można wykluczyć, że przedsiębiorstwo konkurencyjne, nieuczestniczące w porozumieniach sprzecznych z prawem, dokonało ustalenia cen na poziomie dopasowanym do oferty naruszcyciela niż ceny, które ustaliłoby w warunkach funkcjonowania niezakłóconej

¹³ Zasadnie podnosi się w piśmiennictwie, że kwestie rozumienia przyczynowości w prawie cywilnym, traktowane jako podstawowa przesłanka odpowiedzialności odszkodowawczej, jest zagadnieniem skomplikowanym i budzącym spory, zwłaszcza, że zjawisko związku przyczynowego nie jest jednolicie rozumiane. W zasadzie żaden skutek nie jest następstwem działania jednej, ściśle zidentyfikowanej przyczyny, ale jest skutkiem wielości faktów (współ-przyczyn); zob. K. Zagrobelny [w:] E. Gniewko (red.), *Kodeks Cywilny. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2014, pkt 1.4 przy art. 363 kodeksu cywilnego.

¹⁴ Rozporządzenie Rady (WE) nr 1/2003 z dnia 16 grudnia 2002 r. w sprawie wprowadzenia w życie reguł konkurencji ustanowionych w art. 81 i 82 Traktatu, OJ 2003, L 1, s. 1. Ze skutkiem od dnia 1 grudnia 2009 r. art. 81 i 82 Traktatu WE, bez zmiany treści, stały się odpowiednio art. 101 i 102 Traktatu.

¹⁵ Zob. wyr. z dnia 3 maja 2011 r. *Tele 2 v Prezes Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów*, Case C-375/09, opinię do niego oraz komentarz I. Szwedziak, *Is the parallel competence set out in Regulation 1/2003 totally clear?*, YARS 2012, nr 7, s. 267–268 i n.

¹⁶ Zasadnie podnosi K. Kohutek, że przepisy krajowe odnoszące się do koncepcji adekwatnego związku przyczynowego i ich wykładnia pozwalają na jej zastosowanie do konstrukcji, jaka stanowi efekt parasola cenowego; zob. K. Kohutek, *Glosa...*, pkt 5.

¹⁷ Wyr. z 13 lipca 2006 w sprawie *Manfredi*, C-295/04 to C-298/04, ECR 2006 p. I-6619, pkt 64; wyr. w sprawie *Kone AG...*, pkt 24.

¹⁸ Opinia w sprawie *Kone AG...*

¹⁹ Osiągnięciu tych celów służy też odpowiednio zbudowana procedura. Szerzej należy zwrócić uwagę na sprawiedliwość proceduralną, która odpowiada określonej w orzecznictwie amerykańskim koncepcji ważenia różnych interesów; zob. M. Bernatt, *Sprawiedliwość proceduralna w postępowaniu przed organem ochrony konkurencji*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania UW, Warszawa 2011, s. 38.

konkurencji. Nawet jeśli ustalenie ceny towaru lub usługi uznaje się za decyzję czysto autonomiczną przedsiębiorstwa nieuczestniczącego w kartelu, może ono ją kalkulować na sztucznym poziomie, zniekształconym przez kartel.

V. Uzasadnienie dla koncepcji odpowiedzialności z tytułu efektów „parasola cenowego”

Przyjmuje się tutaj słuszne założenie, że kartele mogą spowodować poważne szkody gospodarcze nie tylko w węższym otoczeniu uczestników kartelu, lecz także w szerszym polu, wpływając na zachowanie przedsiębiorców niebiorących udziału w sprzecznych z prawem konkurencji praktykach. Dlatego, zdaniem Trybunału Sprawiedliwości UE, niewłaściwe byłoby arbitralne zawężenie kręgu osób uprawnionych do kompensacji w ten sposób, że odszkodowania mogłoby żądać *a priori* tylko niektórzy uczestnicy rynku – przykładowo kontrahenci uczestników kartelu, bezpośredni lub pośredni odbiorcy ich towarów i usług. W sytuacji zawężenia kategorii poszkodowanych mogłaby ulec zachwianiu gwarancja pełnej skuteczności unijnego zakazu stosowania praktyk antykonkurencyjnych²⁰. Jednak przy diagnozowaniu związku przyczynowego między naruszeniem konkurencji a poniesioną szkodą przez osobę prywatną niezbędne jest ustalenie kryteriów gwarantujących, że nie dojdzie do powstania bezgranicznego obowiązku odszkodowawczego uczestników kartelu za wszystkie możliwe szkody ani za szkody tak odległe, dla których praktyki antykonkurencyjne mogły być przyczyną w rozumieniu *conditio sine qua non*²¹.

Jednym z już zasygnalizowanych trudniejszych problemów do rozwiązania pozostaje doprecyzowanie kryterium bezpośredniej przyczynowości, określanej także jako wystarczająca, bezpośrednia przyczynowość powstania szkody z naruszenia reguł konkurencji. Nie może być ona utożsamiana z przyczynowością wyłączną. Stwierdzenie, że kształtowanie cen przez podmiot nieuczestniczący w kartelu jest oparte na jego swobodnej decyzji handlowej, samo w sobie nie może być decydujące dla zanegowania obciążenia uczestników kartelu ewentualnymi szkodami z efektów „parasola cenowego”. Trafne jest stwierdzenie Trybunału Sprawiedliwości UE, że dla uznania bezpośredniej kauzalności wystarczy, jeśli działania antykonkurencyjne przedsiębiorstw w rozumieniu art. 101 TFUE, były co najmniej współprzyczyną efektów „parasola cenowego”²². W okolicznościach konkretnego przypadku można będzie przyjąć, że łańcuch przyczynowy mający początek w kartelu, nie został przerwany w związku z włączeniem się w politykę sztucznych cen podmiotu w nim nieuczestniczącego i mogącego nie mieć wiedzy o istnieniu kartelu. Związek ten jest kontynuowany, jeżeli konkurent naruszydla reguł konkurencji, przy kształtowaniu cen swoich produktów, wykorzystuje impulsy cenowe pochodzące z kartelu. Koncepcja „wieloczołowego” związku przyczynowego została dookreślona w orzecznictwie sądów polskich, w tym SN. W jej świetle szkoda może być skutkiem (następstwem) wielu bezpośrednich i pośrednich zdarzeń. Natomiast ocena, które z nich wypełniają przesłankę normalnego związku przyczynowego, zależy

²⁰ Tak opinia w sprawie *Kone AG...*, pkt 32.

²¹ Pojawia się tu istotny problem przejrzystości i dookreśloności merytorycznej systemu prawa konkurencji. W wypadku niewypełnienia tych wymogów pozostaje zbyt duży margines dla dyskrecjonalnej władzy organów, zob. uwagi na tle zagadnienia uniknięcia zakazu koncentracji w drodze zgody warunkowej: T. Skoczny, *Zgody szczególne w prawie kontroli koncentracji*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania UW, Warszawa 2012, s. 264.

²² Opinia w sprawie *Kone AG...*, pkt 36, por. opinię rzecznika generalnego D. Ruiz Jarabo Colomer (który w swojej opinii z dnia 3 lutego 2009 r. (pkt 140) w sprawie zakończonej wyrokiem z dnia 16 lutego 2009 r. (C-440/07 P *Komisja v Schneider Electric*, ECR 2009, s. I-6413)), który twierdził, że podlegająca naprawieniu szkoda musi wynikać wprost i bezpośrednio z czynu bezprawnego. Pojawia się tutaj też problem dookreśloności przepisów regulujących konkurencję z punktu widzenia przewidywalności przez przedsiębiorców granic dozwolonych zachowań rynkowych; zob. M. Król-Bogomilska [w:] T. Skoczny (red.), *Ustawa o ochronie...*, s. 1606 i n.

od całokształtu okoliczności konkretnej sprawy²³. Przy ocenie tzw. efektu parasola cenowego może być brany pod uwagę udział kartelu na właściwym rynku²⁴ oraz moment dopasowywania cen na sztucznym poziomie przez podmiot niebiorący udział w zмовach kartelowych.

Istotne dla przyjęcia adekwatnej przyczynowości²⁵ jest przewidywanie przez uczestników kartelu efektów „parasola cenowego”. Przewidywalne są te szkody, z których wystąpieniem zgodnie z ogólnym doświadczeniem życiowym uczestnicy kartelu powinni się racjonalnie liczyć. Przyjmuje się tutaj kryterium obiektywne, odnoszące się do wymogów starannego działania profesjonalnych uczestników obrotu gospodarczego. Przeciętny przedsiębiorca, działający w warunkach gospodarki rynkowej, którego się tutaj bierze się za punkt odniesienia, wszechstronnie diagnozuje procesy rynkowe i uwzględnia je przy podejmowaniu decyzji handlowych, a także przy ocenie zgodności z prawem konkurencji zawieranych porozumień z innymi, aktywnymi uczestnikami rynku²⁶.

Według oceny, wchodzących w skład kartelu spółek oraz stanowiska austriackiego, szkody wynikające z efektów „parasola cenowego” dla jego uczestników nie są wystarczająco przewidywalne i nie mogą być przez nich spowodowane w sposób adekwatny pod względem przyczynowym. Stwierdzają, że efekty „parasola cenowego” stanowią jedynie „skutek uboczny” kartelu, za który nie ponosi on odpowiedzialności cywilnoprawnej wobec osób trzecich. Jak już wzmiankowano na wstępie przepisy prawa austriackiego w sposób stanowczy wykluczają uprawnienie do naprawienia szkody w sytuacji, takiej jak w niniejszej, krajowej sprawie z uwagi na fakt, iż związek przyczynowy między poniesioną szkodą a danym kartelem uznaje się, w braku związku umownego z członkiem tego kartelu, za zerwany przez autonomiczną decyzję przedsiębiorstwa nieuczestniczącego w kartelu²⁷. Zdaniem Trybunału Sprawiedliwości UE kategorię sposób ukształtowania wewnętrznych regulacji państwa, wnoszącego o rozstrzygnięcie prejudycjalne, wykluczających możliwość dynamicznego rozstrzygnięcia konkretnych sporów przed sądami krajowymi, jest nie do pogodzenia z celami założonymi art. 101 TFUE. Argumentacja przedstawiona w niniejszym wyroku przez Trybunał Sprawiedliwości UE dowartościowuje instytucje roszczeń cywilnoprawnych z tytułu szkód powodowanych praktykami antykonkurencyjnymi przedsiębiorstw. Potwierdzona została również w tym wyroku dotychczasowa linia orzecznictwa unijnego w odniesieniu do prywatnego wdrażania prawa konkurencji, ale nastąpiło jednocześnie wzbogacenie koncepcji przedmiotowej uprawnionych do kompensacji o ewentualne efekty „parasola cenowego”. Trybunał Sprawiedliwości kolejny raz w tym wyroku potwierdził, że ochrona reguł konkurencji opiera się na dwóch filarach, tj. wdrażaniu reguł konkurencji w interesie publicznym za pomocą

²³ Zob. uzasadnienie uchwały SN z dnia 21 sierpnia 2014 r., III CZP 49/14, Baza Legalis nr 1024926 i powołane przez SN orzecznictwo.

²⁴ Według ustaleń dokonanych w postępowaniu głównym co najmniej jedna trzecia rynku była objęta konkretnymi porozumieniami zawartymi między uczestnikami kartelu windowego oraz próbami koordynacji w stosunku do ponad połowy austriackiego rynku, Opinia w sprawie *Kone AG*..., pkt 8.

²⁵ Przesłanki normalnego związku przyczynowego dookreślone są w orzecznictwie krajowym. Na tle stosowania art. 361 § 1 k.c. powstało okazałe orzecznictwo. Wynika z niego, że adekwatny związek przyczynowy może występować również wtedy, gdy określone zdarzenie stworzyło warunki powstania innych zdarzeń, z których dopiero ostatnie stało się bezpośrednią przyczyną lub współprzyczyną szkody.

²⁶ Niejednokrotnie w tej ostatniej kwestii sięga do opinii prawnych zleczanych kancelarii prawnej, specjalizującej się w prawie konkurencji. W kwestii relewantności prawnej takich opinii wypowiedział się ostatnio Trybunał Sprawiedliwości. W wyroku z dnia 18 czerwca 2013 r. (sprawa C-681/11, *Bundeswettbewerbshilfebehörde, Bundeskartellamt v. Schenker & Co. AG i inni*, ECLI:EU:C:2013:404) Trybunał Sprawiedliwości przyjął, że opinia prawna nie może stanowić dla danego przedsiębiorstwa podstawy uzasadnionych oczekiwań w kwestii, że jego zachowanie nie narusza przepisów Traktatu regulujących konkurencję. Interpretacji prawa unijnego należy dokonywać w ten sposób, że przedsiębiorstwo, które dopuściło się naruszenia, nie może uniknąć obciążenia grzywną, jeśli było ono wynikiem błędów w ocenie zgodności z prawem.

²⁷ Odmienne przyjął sąd pierwszej instancji w wyr. z dnia 14 grudnia 2005 r. w sprawie *CD Cartondruck v. Radai Komisja*, T320/00, pkt 177. Sąd pierwszej instancji w tym dniu oddalił szereg powództw, opartych na stanowisku, że Wspólnota jest odpowiedzialna za szkody rzekomo spowodowane przez Stany Zjednoczone w związku z zastosowanymi środkami nałożonymi zgodnie z prawem Światowej Organizacji Handlu, szerzej: A. Thies, *Cases T-69/00, FIAMM and FIAMM Technologies, T-151/00, Le Laboratoire du Bain, T-301/00, Fremaux, T-320/00, CD Cartondruck AG, T-383/00, Beamglow Ltd and T-135/01, Giorgio Fedon & Figli S.p.A., Fedon S.r.l. and Fedon America USA Inc.*, „Common Market Law Review” 2006, z. 4, s. 1145 i n.; A. Alemanno, *OMC (arrêts „FIAMM & Co”), „Revue du droit de l'Union Européenne”* 2006, s. 201 i n.

środków prewencyjno-represyjnych charakterystycznych dla tego prawa oraz jego wykonywania w interesie osób indywidualnie poszkodowanych w drodze instrumentów prawa prywatnego, uruchamianych z reguły na wniosek zainteresowanych.

W celu zagwarantowania pełnej skuteczności prawa ochrony konkurencji niezbędne jest, aby obydwa systemy rozwijały się spójnie²⁸. Z brakiem synergii mamy przykładowo do czynienia w wypadku asymetrii informacyjnej po stronie poszkodowanych, wynikłej z trudności z dostępem do dokumentów zgromadzonych w postępowaniu publicznoprawnym. W niniejszym wyroku Trybunał Sprawiedliwości UE podniósł, że pełna skuteczność art. 101 TFUE byłaby zakwestionowana, gdyby prawo każdej osoby do żądania naprawienia poniesionej szkody było w sposób kategoryczny i niezależnie od okoliczności szczególnych danej sprawy uzależnione w prawie krajowym od istnienia bezpośredniego związku przyczynowego, że skutkiem wykluczenia tego prawa z uwagi na fakt, iż dana osoba miała związki umowne nie z członkiem kartelu, lecz z przedsiębiorstwem w nim nieuczestniczącym, ale którego polityka cenowa okazuje się konsekwencją (uświadomioną lub nie) działań kartelu, zniekształcającego mechanizmy rynkowe. Stopień zakłócenia konkurencji na rynku właściwym zależy od zasięgu oddziaływania kartelu i jego aktywności, a także skali wykrywalności sprzecznych z prawem porozumień i innych jego praktyk. W tę ostatnią kwestię wpisują się programy dobrowolnego współdziałania członków kartelu z organami ds. konkurencji.

VI. Program dobrowolnej współpracy przedsiębiorstw z organami ds. konkurencji

W tytułowe rozważania wpisuje się również problem skutków wdrażania programu *leniency* dla podnoszenia skuteczności mechanizmów ochrony konkurencji. Praktyka pokazuje, że zwiększenie wykrywalności karteli w wyniku dobrowolnego współdziałania naruszcycieli reguł konkurencji z organem niekoniecznie przekłada się na wzrost efektywności instytucji cywilnoprawnych roszczeń²⁹. Przede wszystkim pojawiają się tutaj problemy z dostępem osób poszkodowanych do dokumentów zgromadzonych w związku z *leniency* oraz tendencje do nieobarczania przystępujących do programu odpowiedzialnością cywilnoprawną z omawianego tytułu. O normatywne zabezpieczenie tego programu oraz jego atrakcyjność zabiega od lat w szczególności Komisja Europejska. Uczestnicy kartelu windowego podnosili, że uwzględnienie cywilnoprawnej odpowiedzialności kartelu w omawianym tutaj zakresie może zniechęcać przedsiębiorstwa do podejmowania dobrowolnej współpracy z organami ds. konkurencji, co kolidowałoby z zasadą skuteczności, wyrażającą się m.in. skalą wykrywalności karteli. Trybunał Sprawiedliwości UE wyraźnie podniósł, że program ten został ustanowiony przez Komisję w Obwieszczeniu³⁰. Tego rodzaju akty pozbawione są mocy prawnej, nie mogą zatem wiązać obligatoryjnie państw członkowskich³¹. Należy jednak podnieść, że na jego wzmocnienie i nadanie legalnego charakteru ukierunkowany jest projekt dyrektywy z dnia 11 czerwca 2013 r.³²

²⁸ Zdaniem Rzecznika Generalnego (w sprawie *Kone AG*..., pkt 60) wdrażanie reguł konkurencji zostałoby znacznie osłabione w sytuacji rezygnacji z możliwości dochodzenia roszczeń cywilnoprawnych w omawianym wypadku.

²⁹ Na temat nikłego zainteresowania polskich przedsiębiorców tego rodzaju współpracą zob. A. Piszcz, *Sankcje w polskim prawie antymonopolowym*, Temida 2, Białystok 2013, s. 315 i n.

³⁰ W obwieszczeniu w sprawie zwalniania z grzywien i zmniejszania grzywien w sprawach kartelowych, OJ 2006, C 298, s. 17.

³¹ Wyr. z dnia 14 czerwca 2011 r., w sprawie *Pfleiderer*, C-360/09, ECR 2011 p. I-5161, pkt 21.

³² Zob. także dokument roboczy służb Komisji, streszczenie oceny skutków: „Powództwa odszkodowawcze z tytułu naruszenia unijnych reguł konkurencji” uzupełniający niniejszy projekt z dnia 11 VI 2013, SWD(2013) 204 final oraz poprawki Parlamentu Europejskiego do projektu dyrektywy z dnia 9 kwietnia 2014 r., PE533.777v01-00, AMP7_AMA(2014)0089(002-002)_EN.doc i rezolucję ustawodawczą Parlamentu Europejskiego z dnia 17 kwietnia 2014 r. COM(2013)0404 – C7-0170/2013 – 2013/0185(COD).

Jego preambuła oraz postanowienia zmierzają w kierunku ujednoczenia standardów dostępu do informacji podmiotów uprawnionych do dochodzenia roszczeń odszkodowawczych z tytułu szkód poniesionych naruszeniami reguł konkurencji. Proponowane rozwiązania mogą pozostawać w kolizji z rozporządzeniem nr 1049/2001 z dnia 30 maja 2001 r. w sprawie publicznego dostępu do dokumentów Parlamentu Europejskiego, Rady i Komisji³³. Jego celem jest zapewnienie możliwie największego dostępu do publicznych dokumentów oraz wytyczenie ogólnych, wiążących reguł związanych z tym dostępem. Na szczególną uwagę zasługuje wykładnia wymogów wynikających z niniejszego aktu, dokonana w wyroku sądu z dnia 22 maja 2012 r.³⁴

Nie sposób pominąć faktu braku spójności wspomnianych propozycji ustawodawczych z wyraźnie elastycznym podejściem orzecznictwa unijnego ukierunkowanego na efektywne wdrażanie cywilnoprawnych środków ochrony poszkodowanych. Zakładając respektowanie zasady spójności systemu unijnego prawa oraz wymóg jego efektywności należy jednocześnie założyć, że program dobrowolnej współpracy przedsiębiorców z organami ds. konkurencji nie może pozbawić podmiotów indywidualnych prawa do skutecznego naprawienia szkody przed sądami krajowymi z omawianego tytułu. Z pewnością zasadne jest, aby przez autonomicznie wprowadzaną przez państwa członkowskie konstrukcję łagodzenia, a nawet zaniechania kar z tytułu naruszeń konkurencji można było się przyczynić do osiągnięcia większej wykrywalności karteli i utworzenia uczestnikom sprzecznych z prawem porozumień powrotnej drogi do legalności. Nie może to jednak odbywać się kosztem poszkodowanych, a taka sytuacja mogłaby wystąpić w wypadku zwolnienia przedsiębiorców z ponoszenia odpowiedzialności deliktowej wobec wnioskujących o kompensację poniesionych szkód.

Kwestią dyskusyjną są próby przerzucania obciążeń cywilnoprawnych przystępujących do programu na pozostałych członków kartelu, a więc tych, którzy nie podjęli współpracy z organem. Na ograniczone korzyści z programu *leniency* do łagodzenia kar zwraca się uwagę dość często w piśmiennictwie, zwłaszcza że z orzecznictwa wynika, w wielu wypadkach, mała skuteczność takiej współpracy. Finansowe rodzaje ryzyka związane z członkostwem w kartelu są dla podejmujących współpracę tym bardziej opłacalne, im w mniejszym zakresie są oni narażeni na roszczenia odszkodowawcze w razie wykrycia sprzecznych z prawem porozumień lub innych praktyk zakazanych art. 101 TFUE. Gdyby dać uczestnikom kartelu pewność, że nie będą oni ponosić odpowiedzialności za efekty „parasola cenowego”, to powstałaby dla nich dodatkowa zachęta do antykonkurencyjnych zachowań. Związany z prywatnymi mechanizmami egzekwowania i wyraźnie pożądanym efektem odstrasającym wobec przedsiębiorstw, które noszą się z myślą naruszenia reguł gry obowiązujących na europejskim rynku wewnętrznym, zostałyby zamieniony w jego przeciwieństwo.

VII. Zakończenie

Opierając się na wszechstronnym i pogłębionym podejściu do analizowanej w tytułowym wyroku problematyki, Rzecznik Generalny wnioskował o wydanie przez Trybunał Sprawiedliwości

³³ Więcej: E.F.P. Carrillo, *Access to documents and transparency. Elements to facilitate damages actions arising from competition law infringements in the European Union*, [w:] J.L. Velasco San Pedro (red.), *Private Enforcement of Competition Law*, Lex nova, Valladolid 2011, s. 428 i n. W kwestii dostępu do dokumentów sądów unijnych zob. wyr. Sądu z dnia 13 stycznia 2011 r., T-362/08, IFAW Internationaler Tierschutz-Fonds mbH, popierane przez Królestwo Danii, Republikę Finlandii, Królestwo Szwecji v. Komisja, ECR 2011, s. II-11.

³⁴ T-344/08, EnBW Energie Baden-Württemberg AG v. Komisja, niepubl. W związku z odmową Komisji Europejskiej dostępu poszkodowanej do informacji zgromadzonych w postępowaniu publicznoprawnym Sąd podniósł m.in., że wspomniany program, w oparciu o który organy ds. konkurencji zmierzają do osiągnięcia większej wykrywalności karteli, nie stanowi jedyne go sposobu zapewnienia przestrzegania reguł konkurencji w Unii. Powództwa odszkodowawcze przed sądami krajowymi mogą również znacznie się przyczynić do utrzymania skutecznej konkurencji w Unii. Troska o atrakcyjność programów *leniency* nie może prowadzić do nieuzasadnionego, nadmiernego utrudnienia dostępu do akt osób poszkodowanych przez kartele.

orzeczenia wstępnego, że powołane przepisy Traktatu sprzeciwiają się wykładni i stosowaniu krajowego prawa państwa członkowskiego, które przewiduje, że z przyczyn prawnych kategori­cznie wyłączona jest odpowiedzialność cywilnoprawna przedsiębiorstw uczestniczących w kartelu za szkody wynikające z tego, że przedsiębiorstwo nieuczestniczące w tym kartelu, korzystając z machinacji kartelu, ustaliło swoje ceny na wyższym poziomie, niż należałoby tego oczekiwać w warunkach konkurencji³⁵. Opowiadając się za elastycznym podejściem w niniejszej kwestii, opiniodawca argumentował, że nie zawsze znajdują się przekonujące analizy lub inne środki dowo­dowe, które w racjonalny sposób pozwalają na konkluzję, że na rynku właściwym wystąpił efekt „parasola cenowego” związany z kartelem.

Stanowisko Trybunału Sprawiedliwości UE, pozostające w synergii z opinią Rzecznika Generalnego, otwiera drogę do przeniesienia teoretycznych rozważań nad efektami „parasola cenowego” na poziom praktyki spójnej z aksjologią prawa konkurencji³⁶. Należy nadmienić, że z tą sporną problematyką próbuje mierzyć się od wielu lat orzecznictwo Stanów Zjednoczonych³⁷, bardzo zresztą zróżnicowane co do oceny relewantności *umbrella claims*³⁸. W niniejszym wyroku Trybunał Sprawiedliwości UE orzekł, że art. 101 TFUE należy interpretować w ten sposób, że sprzeciwia się on wykładni i stosowaniu prawa krajowego państwa członkowskiego, które przewi­duje, iż z przyczyn prawnych kategori­cznie wyłączona jest odpowiedzialność cywilnoprawna przedsiębiorstw uczestniczących w kartelu za szkody wynikające z tego, że przedsiębiorstwo nieuczestniczące w nim, korzystając z machinacji kartelu, ustaliło swoje ceny na poziomie wyższym w porównaniu z tymi, których można by oczekiwać w warunkach niezakłóconego funkcjonowania reguł konkurencji. Z przedstawionej wykładni wynika, że nie mamy tu do czynienia, w każdym indywidualnym przypadku, z powstaniem obowiązku naprawienia szkody po stronie uczestni­ków kartelu względem kontrahentów – podmiotów nieuczestniczących w sprzecznym z prawem porozumieniu. Nie wyłącza ono *a priori* takiego obowiązku. Ocena wystąpienia efektu „parasola cenowego” będzie wymagała uwzględnienia przez sąd krajowy wszystkich istotnych okoliczno­ści, zwłaszcza wymogu adekwatnej przyczynowości i obiektywnej przewidywalności przez kartel efektów „parasola cenowego”.

Omawiane tu orzeczenie prejudycjalne stanowi istotny krok do przodu w urzeczywistnianiu instytucji prywatnego wdrażania unijnego prawa konkurencji. Trybunał Sprawiedliwości UE doo­kreśla w nim jurydyczną koncepcję podmiotów uprawnionych do dochodzenia skutecznej ochro­ny ich interesów przez pełną kompensację poniesionych szkód z naruszeń reguł konkurencji. Dowartościowuje instytucje roszczeń cywilnoprawnych z tego tytułu, która w wielu porządkach państw członkowskich jest jeszcze w powijakach. Niniejszy wyrok wstępny stanowi przykład orzecznictwa otwartego, dynamicznego, pozwalającego na zespolenie dobrych tradycji krajowych z aksjologią unijnego prawa konkurencji.

³⁵ Opinia w sprawie *Kone AG*..., pkt 90.

³⁶ Na temat podstawowych determinantów tego pojęcia: R. Inderst, F. MaierRigaud, U. Schwalbe, *Umbrella Effects*, „Journal of Competition Law & Economics” 2014, nr 3, s. 739 i n.

³⁷ Zob. przegląd tego orzecznictwa w opinii w sprawie *Kone AG*..., pkt 52: za taką odpowiedzialnością opowiadają się przykładowo: United States Court of Appeals (Seventh Circuit), *United States Gypsum Co. v. Indiana Gas Co.*, 350 F.3d 623, 627 (2003), R.A. Givens, *Antitrust: An Economic Approach*, New York Law Pub Co, New York 2005, §27.01; United States Court of Appeals (Third Circuit), *Mid West Paper Products Co. v. Continental Group Inc.*, 596 F.2d 573, 597 (1979); E.D. Cavanaugh, *Illinois Brick Revisited: An Analysis of a Developing Antitrust Jurisprudence*, „Valparaiso University Law Review” 1983 jesień, nr 2, s. 79; United States District Court (District of Columbia), *Federal Trade Commission v. Mylan Laboratories*> Pobrano z: <http://law.justia.com/cases/federal/district-courts/FSupp2/99/1/2290943> (30.10.2014).

³⁸ I. Hartung, „*Umbrella claims*”: *Schadenersatz bei Kartellverstößen auf Um- oder Abwegen?*, *Haften Kartellbeteiligte für die Preispolitik von nicht am Kartell beteiligten Konkurrenten?*, „*ecolex*” 2012, s. 497 i n.